

УДК: 372.881.116.2

РЯБОКОНЬ Вікторія Вікторівна
пошукач кафедри методики навчання,
стилістики і культури української мови
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: nata0420@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДІЯЛЬНІСНОЇ (СТРАТЕГІЧНОЇ) КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

***Анотація.** Статтю присвячено розкриттю особливостей формування діяльній (стратегічній) компетентності учнів старших класів на заняттях з української мови. У ній відповідно до вимог чинної шкільної програми з рідної мови подано комплекс вправ і завдань для старшокласників, спрямованих на розвиток і вдосконалення вмінь, що входять до складу діяльній (стратегічній) компетентності, – організаційно-контрольних, загальнопізнавальних, творчих і естетико-етичних, згідно з якими учень помічає й цінує красу в мовному матеріалі, в явищах природи, у творах мистецтва, у вчинках людей і результатах їхньої діяльності, спроможний критично оцінити відповідність власних вчинків загальнолюдським моральним нормам, усувати помічені невідповідності, має здатність поставити себе на місце іншої людини.*

***Ключові слова:** діяльній (стратегічна) компетентність, чинна програма з української мови для старшокласників середньої загальноосвітньої школи, вимоги до формування в учнів діяльній (стратегічній) компетентності, урок рідної мови, вправи і завдання, спрямовані на формування діяльній (стратегічній) компетентності у школярів старших класів.*

Постановка проблеми. Згідно з вимогами чинної шкільної програми з української мови для учнів старших класів перед учителем-словесником стоїть завдання розвивати й удосконалювати діяльній (стратегічну) компетентність випускника, що складається з чотирьох груп умінь: організаційно-контрольних, загальнопізнавальних і естетико-етичних. Для їх формування вже закладено підґрунтя на уроках рідної мови в середніх класах. Проте вивчення мови у старшій школі має свою специфіку, інші дидактичні завдання і, відповідно, інший характер вправ, спрямованих на розвиток і вдосконалення діяльній (стратегічній) компетентності учнів.

Аналіз останніх публікацій. За останнє десятиріччя в науково-методичних джерелах з'явилося чимало публікацій, присвячених сучасним проблемам вітчизняної загальноосвітньої школи у контексті вимог Болонського процесу та національної стратегії мовної освіти [1]. Упровадження компетентнісного підходу на уроках у школі знайшло своє відображення у працях О. Пометун [2], І. Родигіної [3], використання компетентнісного підходу на уроках української мови порушено у статтях Н. Остапенко [4]. Питання розвитку мовної особистості учня розкрито в публікаціях Л. Скуратівського [5], В. Шляхової [6].

Особлива увага вчених-методистів спрямована на комунікативну орієнтацію навчання рідної мови у працях М. Пентилюк [7] та формування комунікативної (мовної, мовленнєвої) компетентності учнів, мовленнєво-мисленнєву діяльність школярів [8]. Однак питання, пов'язане з виробленням діяльнісної (стратегічної) компетентності учнів старших класів, висвітлено в методичній літературі неповною мірою.

Метою статті є розкриття специфіки розвитку й удосконалення діяльнісної (стратегічної) компетентності учнів старших класів на уроках української мови в середній загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Вивчення української мови у старших класах носить узагальнювальний характер, з одного боку, і спрямоване на поглиблення засвоєних раніше знань та вивчення ще двох розділів – практичної стилістики й риторики, з іншого боку. Перед учителем постає завдання повторити, узагальнити та систематизувати знання, уміння і навички учнів з фонетики, орфоєпії, орфографії, словотвору, морфології, синтаксису, стилістики й розвитку зв'язного мовлення. Крім цього, на заняттях з рідної мови у старшій школі необхідно домогтися засвоєння учнями стилістичних виражальних засобів, риторичних понять та категорій. Тобто у старших класах відбувається удосконалення комунікативної компетентності учнів, зокрема мовної, мовленнєвої, соціокультурної та діяльнісної (стратегічної) компетентностей.

Модернізація загальної середньої освіти, яка триває й нині, передбачає реалізацію принципів гуманізації шкільної практики, її демократизацію, методологічну переорієнтацію навчального процесу на комплексний розвиток особистості учня, формування його основних компетентностей. Важливу роль у процесі навчання відіграє моніторинг якості освіти, адже учні мають не лише здобути ту чи іншу суму знань, а більшою мірою навчитися їх застосовувати на практиці в нових умовах.

Усе більшої уваги в процесі моніторингу навчальних досягнень школярів набуває тестова форма. В умовах активного впровадження системи зовнішнього оцінювання навчальних досягнень учнів учителям української мови слід поживити роботу з відпрацювання у школярів навичок виконання тестових завдань різної форми й різного ступеня складності, широко практикувати тестування як навчальний прийом і контрольну форму перевірки знань, умінь і навичок школярів.

Вибір певних завдань тестового типу для тематичного чи підсумкового контролю у старших класах здійснюється за логікою навчального процесу. Тому слід дотримуватися таких принципів: цілісності (система завдань повинна включати якнайбільше їх типів); поступовості і послідовності (завдання ефективні тоді, коли постійно ускладнюються); інтегральності (для перевірки знань повинні також бути включені завдання, що розкривають взаємозв'язок навчального матеріалу з іншими шкільними предметами); надмірності (завдання викликає інтерес тоді, якщо воно має характер суб'єктивної новизни); науково обґрунтованої, посиленої для учня завантаженості (учні повинні бути достатньою мірою обізнані з тим, як виконувати ті чи ті завдання).

Ефективною формою набуття та удосконалення знань у старших класах посідають тексти, які передбачають виконання певного комплексу завдань. Важливою спрямованістю завдань до текстів є проникнення в моральний і естетичний зміст, якого набувають у висловлюванні мовні елементи, з'ясування змісту тексту і мовних засобів його вираження. Саме текст, що становить єдність лексичних, морфологічних і синтаксичних компонентів, дає змогу побудувати завдання для з'ясування особливостей використання мовних одиниць у мовленні для передачі авторського задуму, оцінок, ставлення, розуміння, а перехід від спостережень над авторським текстом до побудови власних висловлювань допомагає учням не тільки зрозуміти роль тієї чи іншої мовної одиниці в мовленні, а й усвідомити їх життєвий зміст, пізнати красу мови.

Завдання мають привернути увагу старшокласників до краси художнього слова, його звучності, мелодійності, стимулювати учнів до побудови власного тексту. Організовані через завдання виразне читання, мовний аналіз і власна творчість учнів збагачують їх пам'ять образами, створеними за допомогою слів. Ці образи змушують думати, збуджують почуття. Художнє слово стає сферою активної духовної діяльності школяра фіксується їхня самосвідомість, ставлення до світу.

У процесі організованого за допомогою завдань сприймання текстів учні зіставляють свої ідеали, свої погляди, почуття і вчинки із закладеними в текстах моральними і естетичними цінностями, нормами, вимогами, правилами співжиття. Це сприяє усвідомленню обов'язків, виховує відповідальність за власні цінності, поведінку, вчинки, формує відповідальне ставлення до рідної мови, моральні якості, духовність.

Для вдосконалення діяльнійшої (стратегічної) компетентності учнів велику роль відіграють вправи з творчим завданням. Наприклад:

Прочитайте текст. Зверніть увагу на особливості української літературної вимови та художні засоби, якими автор передає любов до матері та рідного дому. Свої спостереження оформіть як невеличкий твір.

Мамина колискова

Вслухаюся в поетичні образи колискових і уявляю немовлятко, котре покліпає віями – дрімота-сон ходить біля вікон, заглядає у шибки, а там, на воротах, стоїть кіт у червоних чоботях, легеньким помахом крил птахи поза точком приносять кашку з молочком, тільки зозуля, примостившись на покуті, не поспішає – хоче сплести тугого барвистого віночка з рути-м'яти, хрещатого барвінку й запашних василечків та десь далеко-далеко виряджається козак у військо, щоб татарин-бусурман не заповонив сестрицю. “Художні образи в колискових піснях нечисленні, – приходять на спомин вислів з монографічного дослідження про цей пісенний жанр, – але всі вони виписані пензлем щедрої любові. Тут бачимо kota, голуба, зозулю, сон, дитину, батька. А над усіма ними – величний образ жінки-матері, ніжне серце якої переповнене безмежною любов'ю до дитини”.

Краєм ока оглядаю сволок. Он там із вимоложеного зазубриною, ще й досі, обмашений білою глиною, горбатіє скоблик – на ньому не одне літо вигойдувалась колиска. Поруч рябіє густе плетиво зарубок – за давнім звичаєм, коли народжувалась дитина, робили своєрідні метрики-мітки. Кожна така позначка символізувала поповнення роду. Крізь пелену років згадую і свою причетність. “Тобою, – наче здогадується ненька про мої думки, – й завершився колисковий рід...” – “Цікаво, – беруть невтямки, – чи збереглося хоч щось з цього господарства?” Мати усміхається, і її очі проймаються невимовною радістю: “Аякже, вона он там, на горищі висить. Споконвік у народі існував звичай: вийшло з ужитку колицку ніколи не викидали на звалок, її берегли доти, доки люди жили в осідлі...” – “А з якого дерева робили їх?” – “Із клена, калини або ясена, щоб діти були дужими та співочими. А для чого усе це треба знати, адже зараз майже ніхто не користується ними? – і, не дочекавшись відповіді, додає: – Ти по світах уже бував, з багатьма людьми зустрічався, то скажи мені: чи вміють теперішні молодіці співати колискові?” *В. Скуратівськи*

Тексти такого типу виховують у підростаючого покоління любов до матері, рідного дому та українських традицій. Під час виконання завдань школярі мають можливість збагатити свій лексичний запас, ознайомитись та проаналізувати художні засоби, які використані у тексті. Творче завдання сприяє розвитку образного мислення та монологічного мовлення.

Для розвитку діяльнійшої (стратегічної) компетентності учнів важливими є вправи пошукового характеру. Наприклад:

*Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Користуючись матеріалом тексту, скажіть, яких вимог слід дотримуватись під час дискусії. Запишіть їх у формі пам'ятки. З'ясуйте значення слова **опонент** за тлумачним словником.*

Уміння переконувати

Під час дискусії необхідно уміти швидко визначити головні проблеми й зосередити зусилля на їх розв'язання.

Досвід показує, що в дискусії слід керуватися правилом: “Поступись опонентів усім, чим можна поступитися, і не стверджуй нічого такого, чого не можеш довести”.

Якщо ви хочете переконати слухачів у правильності того, що говорите, то не досить буде сказати “це так і ось так”. Не думайте, що люди повірять вам лише тому, що ви їм про це говорите. Щоб їх переконати, треба неодмінно викласти докази у формі фактів або свідчень.

Одним із видів доказу є посилання на авторитет. Адже більшість знань нам опосередковано передали люди, які були або є фахівцями у тій чи іншій галузі.

Щоб доказ був переконливим, необхідно назвати ім'я та прізвище авторитетної людини, на яку посилаєтесь. Замало сказати: “Багато визначних учених вважають, що ...”

Щоб вплинути на аудиторію, промовець повинен бути впевнений у своїх силах, уміти завоювати повагу слухачів своїм виступом. Його мова має свідчити про те, що він досконало знає предмет і добре підготувався до виступу. Початок виступу мав вирішальне значення для створення у слухачів приємного враження. Жести і міміка повинні бути невимушеними, а темп мовлення ні монотонним, ні надто швидким.

Запальна дискусія закінчилась. Ваші аргументи перемогли, більшість учасників дискусії з вами погодились. Аргументи іншої сторони були відкинуті. Поставте себе на місце опонента. Подбайте про те, щоб ваш супротивник після дискусії не залишався самотнім, щоб він не відчував озлобленості і гіркоти поразки.

Запам'ятайте, що там, де один тріумфує, у другого виникає неприємне відчуття програної справи. Натомість там, де ніхто не поводить як переможець, ніхто не відчуває себе переможеним (за І. Томаном)

Зміст тексту має пізнавальне значення. Учні удосконалюють уміння виділяти головне з-поміж другорядного та оформлювати його. Наявне також і завдання пошукового характеру, яке стимулює навчальну діяльність. Комплекс таких завдань дає змогу вчителю не лише перевірити якість засвоєних учнями знань, а й зосередити їхню увагу на головній думці.

Вартісними для розвитку стратегічної компетентності є перекази тексту із творчим завданням. Наприклад:

Прочитайте текст – опис картини з обрамленням, перекажіть його і запишіть. Продовжте виклад власного ставлення до персонажа картини – козака Мамая. Висловіть своє враження від опису, передайте відчуття відображеного часу, подій.

Картину він пам'ятає стільки, скільки і себе на світі... Варто закрити очі, а вона – перед ним, як намальована.

Безмежним, осяйним степом летить вершник. Баский кінь, вірний товариш, наче виростає із землі, а в буйній гриві весело грають живі вихори і несуть понад високими і густими травами козацьку пісню...

Гордий і сильний, вершник випростався в сідлі на весь свій могутній зріст, чолом, здається, сягнув до хмар, а душу відкрив пісням. Руки бережно тримають кобзу, простягаючи її назустріч вітрам, пальці лежать на струнах, але наче не вони перебирають струни, а степовий вітер креше копитами буйний кінь, мовчать пістолі, відпочиває шабля, насторожено, мов на чатах, виструнчився над сідлом спис, тільки кобза промовляє на весь степ. То владарює пісня! Але як тільки загримить у степу від чужого копита – вдарить пісня тривогу, полетить сполохом по рідній землі, а замість кобзи блисне в руках шабля, заговорять пістолі, караюче для ворога свисне спис.

Хлопець відриває погляд від картини і чує, як його охопило дивне відчуття: ніби оце він побував разом з козаком у степу, промчався вихором на коні, бо й досі срібним передзвоном озиваються струни кобзи і далеким відлунням вторить пісня. Я. Гоян

Висновки. Отже, у старших класах на уроках української мови продовжується робота над формуванням, розвитком і вдосконаленням діяльнісної (стратегічної) компетентності учнів. Це здійснюється через виконання комплексних завдань: аналіз текстів, розв'язання творчих і пошукових завдань, написання тестів, підготовку творів різних типів та жанрів, вправ на переклад.

Список використаної літератури

1. Мацько Л. І. Стратегія мовної освіти / Л. І. Мацько // Педагогічна газета. – 2004. - №5. – С.3.
2. Пометун О. Компетентісний підхід – найважливіший орієнтир сучасної освіти / О. Пометун // Рідна школа. – 2005, - №1. – С.65-69.
3. Родигіна І. Компетентісно орієнтований підхід у навчально-виховному процесі / І. Родигіна // Відкритий урок. – 2005. – №1-4. – С.140-150.
4. Остапенко Н. М. Аналіз чинних навчальних планів, програм, підручників, навчально-методичних посібників зі спеціальності «Українська мова і література» у контексті компетентісного підходу / Н. М. Остапенко // Вісник Черкаського університету. – Вип.125. – 2008. – С.8-13. (Серія «Педагогічні науки»).
5. Скуратівський Л. Стратегії формування мислення учнів як чинника мовленнєвого розвитку / Л. Скуратівський // Дивослово. – 2005. – №6. – С.2-6. Шляхова В. В. Мотиви у формуванні мовної особистості / В. В. Шляхова // Вісник Черкаського університету. – Вип.104. – 2005. – С.122-129. (Серія «Педагогічні науки»).
6. Пентиліук М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови / М. І. Пентиліук // Українська мова і література в школі. – 2009. – №3. – С.8.10.

7. Яремчук В. Розвиток мовленнєво-мисленнєвої діяльності школярів / В. Яремчук // Рідна школа. – 2004. – №12. – С.30-33.
8. Українська мова: програма для загальноосвітніх навчальних закладів, 5-12 класи / [Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосолова, Я. І. Остаф]; за ред. Л. В. Скуратівського. – К.: Ірпінь. – 2006. – 176 с.

References

1. Matzko L. I. (2004) The Strategy of Language Education. *Pedagogichna gazeta (Pedagogical newspaper)*, 5, 3 (in Ukr.)
2. Pometun O. (2005) The Competence Approach is the Most Important Landmark of Modern Education *Ridna shkola (Native school)*, 1, 65-69 (in Ukr.)
3. Rodygina I. (2005) The Competence Oriented Approach in the Educational Process *Vidkryty urok (Open lesson)*, 1-4, 140-150 (in Ukr.)
4. Ostapenko N. M. (2008) The Analysis of Functioning Curricula, Programs, Textbooks, Teaching AIDS, in Specialty "Ukrainian language and literature" in the Context of The Competence Approach *Visnyk Cherkaskogo Universitetu. Seriya Pedagogichni nauki (The bulletin of Cherkasy university. Series Pedagogical sciences)*, 125, 8-13 (in Ukr.)
5. Skurativsky L. (2005) Strategies of Pupils ' Thinking Formation as a Factor in Speech Development *Dyvoslovo (Wonderword)*, 6, 2-6 (in Ukr.)
6. Shlyahova V. V. The Motives in the Formation of Linguistic Identity *Visnyk Cherkaskogo Universitetu. Seriya Pedagogichni nauki (The bulletin of Cherkasy university. Series Pedagogical sciences)*, 104, 122-129 (in Ukr.)
7. Pentiluk M. I. (2009) Scientific Principles of Communicative Orientation in the Teaching of the Native Language *Ukrayinska mova I literatura v shkole (Ukrainian language and literature in school)*, 3, 8-10 (in Ukr.)
8. Yaremchuk V. (2004) The Development of speech-cognitive activity of schoolchildren *Ridna shkola (Native school)*, 12, 30-33 (in Ukr.)
9. Skurativsky L., ed. (2006) *Ukrainian language: program for the secondary general education schools, 5-12 grades*. Kyiv: Irpin (in Ukr.)

RIABOKON Victoria Viktorivna,

researcher of department teaching methods, style and culture of Ukrainian Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: nata0420@ukr.net

FEATURES OF FORMATION OF ACTIVITY (STRATEGIC) COMPETENCE IN SENIOR PUPILS AT LESSONS UKRAINIAN LANGUAGE

Summary. Introduction. The article is devoted to clarifying the peculiarities of activity (strategic) competence formation of the secondary general school pupils in Ukrainian language classes. Purpose. It represents according to the requirements of the Ukrainian language school program the complex of exercises and tasks for senior pupils directed to the development and perfection of the skills, composing the activity (strategic) competence – organizational and control, general cognitive, creative, ethical-aesthetic skills. Active (strategic) competence is considered to be an important component (type) of communicative competence of a pupil which belongs to the group of basic (core) essential competencies of the general secondary education institutions graduates.

Results. The article emphasizes that the current Ukrainian language program for grades 5-11 provides for the development in pupils such skills as organizational and control, which regulates the achievements in determining the motive and purpose of their own activities, its planning until the goal is reached, the conceived plan implementation, ability to estimate the result and make appropriate conclusions; general cognitive abilities, which provides for independent work of a pupil, aimed at the analysis of language and non-language concepts, phenomena, regularities, comparison, systematization, generalization, specification for the purpose of formulation of conclusions based on observations, highlighting the main and the secondary, modeling language and non-language concepts, phenomena, regularities; creative skills, developing the pupil's thinking, i.e. the ability to represent on one's own verbally described objects, phenomena, improvise on the basis of perceived, to resort to the further development of certain events and phenomena, to transfer freely previously acquired knowledge in a new situation, to notice and to formulate problems in the process of learning and life creation, to make assumptions about the solvation of a specific problem, to pick arguments for the proof of the certain position correctness and the refutation of the false assumptions and assertions; aesthetic-ethical skills, according to which the pupil sees and appreciates beauty in language phenomena, the phenomena of nature, in art, in human actions and the results of their activity, is able to assess critically the compliance of his or her own actions with the universal moral norms, to eliminate the detected nonconformity, has the ability to put herself or himself in the position of the other person.

Key words: activity (strategic) competence, the functioning Ukrainian language program for the pupils of the secondary general education schools, the requirements for the formation of pupils' activity (strategic) competencies, the lesson of the native language, the exercises and the tasks directed on formation of activity (strategic) competence of pupils.

Одержано редакцією 22.01.2016
Прийнято до публікації 24.01.2016